

Михаил Булгаков
Кобна јаја

Превела

НАДА УЗЕЛАЦ

БУКФОРМ

Курикулум вите професора Персикова

Шеснаестог априла 1928. године, увече, професор зоологије на IV државном универзитету и директор зоолошког института у Москви, Персиков, ушао је у свој кабинет, који се налазио у зоолошком институту, у Улици Херцена. Професор упали млечну куглу на таваници и осврну се.

Почетак ужасне катастрофе треба приписати управо тој злосрећној вечери, исто као што пр узроком те пропасти треба сматрати управо професора Владимира Ипатјевича Персикова.

Било му је тачно 58 година. Глава упадљива, налик на реморкер, ћелава, с праменовима жућкасте косе која је штрчала са стране. Лице глатко избријано, доња усна напућена. Стога је Персиковљево лице вечито имало помало ћудљив израз. На црвеном носу старомодне мале наочари са сребрним рамом, очи сјајне, ситне, стас висок, помало погурен. Говорио је шкрипавим, пискавим, крекетавим гласом, а једна од настраности била му је следећа: кад би говорио нешто важно и убедљиво, кажи-прст десне руке савијао би попут куке и жмиркао очима. А будући да је увек говорио убедљиво, јер

му је ерудиција у области којом се бавио била несумњиво феноменална, кука се веома често појављивала пред очима саговорника професора Персикова. Ван домена своје области, то јест ван домена зоологије, ембриологије, анатомије, ботанике и географије професор Персиков готово никад није говорио.

Новине професор Персиков није читао, у позориште није ишао, а професорова жена 1913. године побегла је с тенором опере Зимина, оставивши му цедуљицу ове садржине:

„Неподношљива језа ме подилази од одвратности коју у мени изазивају твоје жабе. Целог живота бићу због њих несрећна.“

Професор се више није женио и деце није имао. Био је необично пргав, али не и осветољубив, волео је чај с морошком¹, становао на Пречистенки, у стану с 5 соба, од којих је у једној била смештена сувоњава старица, домаћица Марја Степановна, која је професора пазила попут дадиље.

Године 1919. професору су одузели три од 5 соба. Тад је Марји Степановној он изјавио:

– Ако не престану с овим безобразлуцима, Марја Степановна, одлазим у иностранство.

Нема сумње, да је професор спровео тај план у дело, веома лако пошло би му за руком да нађе место на катедри за зоологију било ког универзитета у свету, будући да је био несумњиво првокласан научник, а у области која се, на овај или онај начин, бави водоземцима или амфибијама, није му било равног, осим професора Вилијама Векла с

¹ Врста мочварне купине.

Кембриџа и Ђакома Бартоломеа из Рима. Професор је читао на 4 језика, поред руског, а француски и немачки говорио је попут руског. Своје намере у погледу иностранства професор није спровео у дело, а 20. година испала је још гора од 19. Одиграли су се крупни догађаји, и то један за другим. Велику Никитску преименовали су у улицу Херцена. Затим се часовник, постављен на зиду куће, на углу Херценове и Мохове, зауставио на 11 и $\frac{1}{4}$ и, коначно, у тераријумима зоолошког института, пошто нису успели да прегурају све пертурбације чувене године, угинуло је, прво 8 извршних примерака крекетуша, затим 15 обичних жаба и на крају, изванредан примерак суринамске жабе.

Одмах за жабама, које су опустошиле тај први ред водоземаца, с правом назван ред безрепих водоземаца, преселио се у бољи свет стални чувар института, старац Влас, који није припадао реду безрепих водоземаца. Узрок његове смрти, уосталом, био је исти као и код јадних гмизаваца и Персиков га је одмах утврдио:

– Гладомора!

Научник је био сасвим у праву: Власа је требало хранити брашном, а жабе брашнарским црвима, али будући да је прво нестало, ишчезло је и ово друго. Персиков је преосталих 20 примерака крекетуша покушао да пребаци на исхрану бубашвабама, али и бубашвабе су се некуд изгубиле, искористивши своју злобу према ратном комунизму. Тако су и последњи примерци бачени на ђубриште, у двориште института.

Дејство ових смрти на Персикова, а посебно смрти суринамске жабе, речима не може да се опи-

ше. Сву кривицу за смрт, из неког разлога, свалио је на тадашњег народног комесара за просвету.

Стојећи с капом и у каљачама у ходнику института који се лагано хладио, Персиков је говорио свом асистенту, Иванову, веома елегантном центлмену, шиљате плаве брадице:

– Ма, за ово, Петре Степановичу, мало је убити га! Па шта то они раде? Ма уништиће институт! А? Вансеријски мужјак, изузетан примерак Пипа американа, дуг 13 сантиметара...

Затим је све кренуло нагоре. После Власове смрти прозори у институту потпуно су се замрзли, тако да су ледене шаре прекривале унутрашњу површину стакала. Угинули су кунџи, лисице, вукови, рибе и белоушке, сви одреда. Персиков по читање дане није проговарао, онда се разболео од упале плућа, али није умро. Кад се опоравио, два пута недељно долазио је у институт и у округлој сали, у којој је из неког разлога без икакве промене било увек 5 степени испод нуле, без обзира на то колико је напољу, у каљачама, шубари с наушницима и са шалом, држао предавања осморици слушалаца на тему „Гмизавци тропског појаса“, док му је бела пара излазила на уста. Све остало време Персиков је у свом стану на Пречистенки, у соби која је до таванице била набијена књигама, лежао на каучу, испод пледа, кашљао и зурio у чељусти огњене пећи, коју је позлаћеним столицама положила Марја Степановна, и присећао се суринамске жабе.

Али све на свету има свој крај. Дошао је крај 20. и 21. години, а 22. године почело је некакво кретање у супротном правцу. Прво: на месту покојног Власа појавио се Панкрат, чувар животиња, још

млад човек, али који много обећава, институт су почели колико-толико да греју. А на лето Персиков је, уз помоћ Панкрата, на Кљазми ухватио 14 комада обичних жаба. У тераријумима је поново узаврео живот... Године 23. Персиков је већ држао предавања 8 пута недељно – 3 пута у институту и 5 пута на универзитету, 24. године – 13 пута недељно, уз то и на радничким универзитетима, а 25. године, на пролеће, прославио се тиме што је на испитима оборио 76 студената и то све на водоземцима:

– Шта, ви не знате по чему се водоземци разликују од гмизаваца? – питао је Персиков. – То је просто смешно, младићу. Карлични бубрези не постоје код водоземаца. Нема их. Тако стоји ствар. Стидите се. Ви сте, вероватно, марксиста?

– Марксиста – обамирајући, одговарао је оборени.

– Онда, изволите, на јесен – учтиво је говорио Персиков и ведро довикивао Панкрату: – Дај следећег!

Као што амфибије оживљавају после дуготрајне суше, с првом плахом кишом, тако је и професор Персиков оживео 1926. године, кад је мешовита америчко-руска компанија у центру Москве, почев од угла Газетне улице и Тверске, изградила 15 четрнаестоспратница, а у предграђу – 300 радничких котежа, сваки са по 8 станова, и тако једном заувек окончала ту страшну и апсурдну стамбену кризу, која је толико мука задавала Московљанима од 1919. до 1925. године.

Све у свему, било је то изванредно лето у Персиковљевом животу и он је, покатакд, церећи се тихо и задовољно, трљао руке, сећајући се како се с Марјом Степановном стискао у 2 собе. Сад је про-

фесор свих 5 соба добио натраг, проширио се, сме-
стио две и по хиљаде књига, препариране животи-
ње, дијаграме, препарате, упалио зелену лампу на
столу у кабинету.

Институт такође није могао да се препозна:
обојили су га у крем боју, спровели специјални во-
довод у собу с гмизавцима, сва стакла заменили
огледалима, послали 5 нових микроскопа, стаклене
столове за препарацију, кугле од 2.000 свећа с ин-
директним светлом, рефлекторе, музејске ормане.

Персиков је живнуо и цео свет неочекивано је
за то сазнао, чим је децембра 1926. године светло
дана угледала брошура:

„Још о проблему размножавања морских
колевки или хитона“, 126. стр., „Саопштења
IV Универзитета.“

А 1927. године, ујесен, и капитално дело на 350
страна, преведено на 6 језика, укључујући и јапан-
ски: „Ембриологија пипида, чешњарки и жаба.“
Цена 3 рубље. Госиздат.

А у лето 1928. године догодило се то невероват-
но, ужасно...

Завијутак у боји

Дакле, професор упали куглу и осврну се. Упали рефлектор на дугачком експерименталном столу, обуче бели мантил, звецну неким инструментима на столу...

Многе механичке кочије, међу 30 хиљада њих, које су се 28. године кретале Москвом, јуриле су Херценовом улицом, клопарајући по равној калдрми, и сваког минута, с тутњавом и шкрипом, низ Херценову према Моховљевој стуштио би се трамвај на линији 16, 22, 48 или 53. Одсјаје разнобојних светлости бацао је у огледала у кабинету, и помаљао се у даљини, високо, поред мрачне и тешке капе Христовог храма, магличаст и блед месечев срп.

Али ни он ни хук пролећне Москве уопште нису занимали професора Персикова. Он је седео на трonoшцу на окретање и прстима, пожутелим од дувана, окретао навртањ за изоштравање на изврском Цајсовом микроскопу, у који је био стављен обичан, необојен препарат свежих амеба. У тренутку кад је Персиков хтео да увелича с 5 на 10 хиљада, одшкринуше се врата, на њима се појави шиљата брадица и кожна кецеља и асистент га позва:

– Владимире Ипатјевичу, наместио сам опорњак, хоћете ли да погледате?

Персиков хитро склизну са столице, остави навртањ за изоштравање на пола пута и, полако завијајући цигарету, пође у асистентов кабинет. Тамо, на стакленом столу, напола угушена и обамрла од страха и бола, била је разапета жаба на сталку од плуте, а њена као лискун прозирна утроба из крвавог стомака извучена у микроскоп.

– Врло добро – рече Персиков и приљуби око на окулар микроскопа.

Очигледно, нешто необично занимљиво могло је да се уочи у опорњаку жабе, у ком су, видљива као на длану, рекама крвних судова хитро промицала жива крвна зрнца. Персиков је заборавио на своје амебе и цео сат и по се, наизменично с Ивановом, припијао уз стакло микроскопа. Притом, научници су између себе измењивали усхићене, али обичним смртницима неразумљиве речи.

Најзад се Персиков одмаче од микроскопа и рече:

– Крв се згрушава, ту се ништа не може.

Жаба с напором помери главу и у њеним очима, које су се гасиле, могло се прочитати: „Шљам сте ви, прави...”

Протежући утрнуле ноге, Персиков устаде, врати се у свој кабинет, зевну, протрља прстима вечито упаљене капке и севши на столицу, завири у микроскоп, стави прсте на навртањ за изоштравање и већ је хтео да окрене навртањ, али га није окренуо. Десним оком Персиков спази мутњикав бео диск и у њему мутне беле амебе, а усред диска лежао је завијутак у боји, налик на женску локну.

Оглед с кокоши и гмизавцима

Прича је објављена 1925. године у часопису „Недра“, број 6. Као један од извора за причу послужио је роман *Храна за Бојове и како је досијела на земљу*, енглеског аутора Херберта Велса из 1904. године, у коме се говори о предивној храни која убрзава раст живих организама и развитаку интелектуалних способности код људи-дивова, при чему раст духовних и телесних могућности људског рода, у роману, доводи до савршеног поретка света и судара будућег и прошлог света – света дивова и света пигмеја. Код Булгакова, дивови су, не интелектуално надмоћни појединци, него изузетно агресивни рептили. У *Кобним јајима* одражава се и други, далеко познатији, роман Херберта Велса – *Раиј светишова*, где Марсовци који освајају Земљу, изненада умиру од бактерија на Земљи, док код Булгакова рептили падају као жртве незапамћеног мраза усред лета.

Кобна јаја, како се изразио Максим Горки, „написана духовито и оштроумно“, била су, како се испоставља, не само јетка сатира на рачун совјетског друштва из епохе НЕП-а, него Булгаков овде покушава да постави уметничко-књижевну дијагнозу непојмљиво далекосежнијег експеримента над „прогресивним делом људског рода“. Овде се, донекле као и у *Псећем срцу*, излаже о неизвесности и непредвидивости покушаја упада разума и науке у несагледив свет природе

и самог човековог постојања. О томе је пре Булгакова говорио Валериј Брјусов, у својој песми „Загонетка Сфинге“ (1922):

Али ми смо међу њима – у шуми лосова,
И лакше је мислима да блуде под прозорима...
У истом том кавезу и морско је прасе,
Истоветна је ствар и с кокоши, с гмизавцима...
Ал’ на Едипу је да одгонетне Сфингу,
Прости бројеви сви одгонетнути нису.

Наиме, та „ствар с кокоши, с гмизавцима“, после чудесног открића црвеног зрака професора Персикова, кад су оживели гмизавци, само слоновских размера, омогућава Булгакову да укаже на то куда води пут поплочан најбољим намерама. У суштини, како се изразио Андреј Платонов, откриће зрака само „штети природи“. Свеједно, какво је то откриће? „... У црвеном трачку светлости кључао је живот. Сивкасте амебе, избацујући лажне ножице, из све снаге покушавале су да се домогну црвеног зрака, и тамо су (као неком чаролијом) оживљавале. Некаква сила удахнула им је живот. Надирале су у гомилама и бориле се једна с другом за место у зраку. У њему је настала права поама – другу реч немогуће је пронаћи – од размножавања. Кршећи и опирући се свим законима које је Персиков познавао као својих пет прстију, пупиле су на његове очи брзином муње. Распадале су се на делове у зраку и сваки део за 2 секунде постајао је нов и млад организам. Ови организми за неколико тренутака досезали су пун раст и зрелост тек толико да сами одмах дају ново поколење. У црвеном зраку, а затим и у целом диску постало је тесно и отпочела је неизбежна борба. Тек рођене жестоко су насртале једна на другу, једна другу кидале на комаде и прождирале. Међу рођенима лежали су лешеве страдалих у борби за опстанак. Побеђивале су оне најбоље

и најјаче. И те најбоље биле су језиве. Као прво, по обиму биле су готово дупло веће од обичних амеба, а као друго, истицале су се некаквом нарочитом злобом и окретношћу...

Црвени зрак, који је открио Персиков, а неодољиво подсећа на симбол готово свих совјетских часописа и новина (Црвена паприка, Црвено светло, Црвени журнал, Црвена вечерња Москва, Црвени перец, па чак и орган ГПУ, Црвени гавран), код Булгакова, већ је сасвим јасно, представља изругивање марксистичком учењу, које само што дотакне нешто живо, одмах у њему доводи до кључања класне борбе. Као и увек у фантастичној прози Михаила Булгакова, оно што позива на смех неминовно је повезано с дубоким философским увидима, ту се као под зраком живота, преплићу иронија и сатира, машта и стварност, смешно и тужно. Проблеми које је у овој својој причи изнео Булгаков, нераскидиво су повезани с оним што се догађа у земљи током двадесетих година прошлог века, и упркос фантастици, читалац наилази на стварни живот у совјетској Русији.

Писац, као један од главних проблема види одговорност интелектуалца, образованог човека пред постављеним експериментом, јер, разуме се, и најпростији лабораторијски оглед може да пређе у нешто језиво, а све као производ племенитог циља: како да се људима обезбеди храна? У рукама необразованог, неугог човека, који не уме да разликује кокошја јаја од јаја рептила, откриће, па и прворазредно, доводи до трагедије: уместо циновске пилетине, настају циновски гмизавци. Све је то, разуме се, алегорија, исмевање совјетске власти и марксистичког учења, које провејава кроз целу причу. Ни напори Црвене армије не доносе успеха у сузбијању пошаста. На изнећање, разрешење стиже из природе.

За разлику од *Псећеї срца*, овде ствар разрешава Бог из кутије, пристигао право из грчке трагедије. Неочекиван, нечувен мраз, усред лета, а потом смрт професора Персикова, закључују причу. У свој дневник, за дан 18. децембар 1924, Булгаков записује: „... По старом се патим у 'Гудку'. Данас сам изгубио дан покушавајући да добијем 100 рубаља у 'Недрима'. Велике су потешкоће око моје приповетке-гротеске 'Кобна јаја'. Ангарски је обележио 20-ак места, које треба променити због цензуре. Ако прође цензуру. Упропашћен је крај, јер сам је писао на брзину...”

А у ноћи на 28. децембар: „Увече сам код Никитине читао своју приповетку 'Кобна јаја'. Кад сам ишао тамо – детињаста жеља да се истакнем и заблистам, а одатле – сложено осећање. Шта је то? Фељтон? Или дрскост? А можда је озбиљно? Онда је недопечено. У сваком случају, тамо је седело 30-ак особа и нико од њих не само да није писац, већ уопште ни не разуме шта је то руска књижевност...”

Булгаков се, као и увек, поиграо именима својих јунака. Овде је свом антијунаку Александру Семјоновичу дао презиме Коб (у руском тексту *Рокк*). Руска реч *рок* значи судбина, и то првенствено злехуда, зла судбина. Тај амбициозни, непромишљени човек, кога је револуција довела на погрешно место, и јесте зла коб целе ове приче, премда аутор на самом почетку каже да узрок пропасти треба тражити у личности професора Персикова. Постоји и друго објашњење за ово судбинско презиме. Наиме, могуће је да оно потиче од скраћенице за *Российское Общество Красногo Креста* (Рокк), болнице у којој је Булгаков радио 1916. године, на југозападном фронту, кад је на своје очи видео катастрофу која је почетком 20. века распутила човечанство.

М. М.

Садржај

Кобна јаја	7
Милан Милетић: <i>Оїлед с кокоши и їмизавцима</i>	119